

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ХОЗЯЙСТВА
СРЕДНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКИХ ПОСЕЛЕНЦЕВ КОРОЛЕВО:
СЫРЬЕВЫЕ РЕСУРСЫ КОМПЛЕКСА II

В статье приведен детальный анализ использования сырья и технологических процессов поселенцев слоя II палеолитической стоянки Королево в Закарпатье. Проведена сравнительная характеристика экологических условий существования этого слоя и других одновременных стоянок Карпатского региона. Пристальное изучение каменной индустрии комплекса II позволило сделать выводы об отнесении этих материалов к шарантским индустриям и определить этот комплекс как место, где происходил полный цикл обработки и использования сырья, а также, возможно, переработка охотничьей добычи.

L.V. Kulakovskaya

SOME ASPECTS OF THE ECONOMY
OF THE MIDDLE PALEOLITHIC SETTLERS
OF KOROLEVO SITE: RAW RESOURCES OF COMPLEX II

A detailed analysis, concerning the usage of the raw materials and technological processes by the settlers of the level II of the Paleolithic site Korolevo in the Transcarpathian region, is given in the article. The comparative description of the ecological conditions of the existence of this layer and the other synchronous sites of the Carpathian region is made. Intent studying the stone industry of the complex II enabled drawing the conclusions about referring these materials to the circle of the Charentien industries and defining the complex as the site, where the complete cycle of processing and usage of the raw material and, obviously, the processing the hunting bag took place.

М.П. Оленковський

ДОЛОТОПОДІБНІ ЗНАРЯДДА У ВІДТВОРЕННІ
ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОГО
ГОСПОДАРСЬКОГО УКЛАДУ

У статті розглянуто можливість відтворити деякі аспекти господарської діяльності пізньопалеолітичного населення за результатами аналізу розновискодження долотоподібних знарядь.

Статтю з цієї проблематики опубліковано автором раніше¹. Її було вміщено у місцевому херсонському виданні, а відтак вона не стала доступною для ознайомлення широкому колу фахівців з пізнього палеоліту. Сама по собі стаття для більшості колег була децю несподіваною й тому сприйнята з обережністю. Проте це зрозуміло, адже, з одного боку, долотоподібні знаряддя в пізньому палеоліті України дійсно не були дуже поширені, з іншого — більшість фахівців їх взагалі не бачили в досліджуваних колекціях крем'яних матеріалів. Фактично повноправний статус знарядь цим виробам у комплексах пізньопалеолітичних пам'яток України надано мною в середині 1970-х років. Деякі аспекти долотоподібних знарядь — наявність їх взагалі, високий відсоток у колекціях — залишаються незрозумілими, а іноді й загадковими для багатьох палеолітознавців і досі. Розширення джерелознавчої бази, значне збільшення радіовуглецевих дат надають змогу більш поглиблено розглянути цю проблематику.

Поодинокі або невеликими серіями долотоподібні знаряддя відомі на багатьох пізньопалеолітичних пам'ятках Європи, Закавказзя та Північної Азії. У

цьому зв'язку особливо цікавий факт наявності кількох регіонів, де на невеликій площі сконцентровано групи пам'яток з дуже високим відсотковим співвідношенням цих знарядь, причому регіони ці розкидані на величезних просторах Євразії — нижній Дніпро, середній Дон, Єнісей.

Розглянемо детальніше наш український феномен. Долотоподібні знаряддя є в різнокультурних пам'ятках нижньодніпровської групи, що було повною несподіванкою, враховуючи існуючу сталу інтерпретацію пізнього палеоліту Північного Причорномор'я в цілому. З погляду культурної інтерпретації цього явища можна було б пояснити це деякими взаємовпливами інокультурних мисливських общин в умовах значної рухомості, що визначаються умовами природного середовища регіону. Адже великі водні артерії були, безумовно, контактними зонами, що підтверджується й матеріалами Середнього Подоння.

Однак є всі підстави вважати, що основною причиною розповсюдження й широкого використання долотоподібних знарядь на нижньому Дніпрі є не стільки етнографічна традиція, скільки господарська необхідність. Важливі свідчення для вирішення цього питання надає аналіз відсоткового співвідношення долотоподібних знарядь у комплексах досліджених нижньодніпровських пам'яток (рис. 1—3). Результати цього аналізу дають дуже важливі й цікаві дані. Наявність долотоподібних знарядь в основних пам'ятках така, %: *дніпровське узбережжя*²: Любимівка I — 20,7; Любимівка III — 19,0; Любимівка IV — 22,4; Сомова балка — 23,3; Леонтівка — 0,8; *степова зона та Присивашшя*³: Перемога I — 1,3; Нововолодимирівка II — 6,6; Дмитровка — 4,8; Першопокровка I — 4,7; Солоне озеро IX — 1,6; Вознесенка IV — 2,9; Солоне озеро VI — 0; Солоне озеро Ia — 3,8. Отже, для пам'яток, розташованих безпосередньо на берегах Дніпра, наявність долотоподібних знарядь становить 19,0—23,2 %. Винятком є тільки комплекс фінальнопалеолітичної стоянки Леонтівка (менше 1 %). У комплексах пам'яток, розташованих у степовому межиріччі Дніпро — Молочна та у Присивашші, наявність цих знарядь становить 1,3—6,6 %. Таким чином, аналіз засвідчив набагато інтенсивніше використання долотоподібних знарядь на прибережних стоянках, причому різнокультурних. Водночас однокультурні пам'ятки різних природних зон теж мають значні відмінності у співвідношенні. Для пам'ятки нижньодніпровської епіграветтської культури Любимівка III, що міститься на березі Дніпра, пропорція становить 19 %, а для стоянок цієї культури Дмитровка (степова зона) та Солоне озеро VI (Присивашшя) — 4,8 і 0 % відповідно. Показовими є й пам'ятки північноприазовської культури. Для Сомової балки на березі Дніпра долотоподібний показник досягає 23,3 %, а для присиваських стоянок Солоне озеро IX та Солоне озеро Ia становить 1,6 та 3,8 % відповідно. Вірогідно близькі культурно, оринькоідні пам'ятки Любимівка I (на березі Дніпра) та Перемога I (в степу) теж дуже різняться за цим показником — 20,7 та 1,3 % відповідно.

До висновку щодо тяжіння стоянок зі значною кількістю долотоподібних знарядь до берегів великих річок схиляють і дані стосовно середнього Дону та Єнісею. У Костьонківсько-Боршівському регіоні долотоподібні знаряддя є в комплексах майже усіх стоянок незважаючи на їх культурну належність. На деяких пам'ятках їх кількість дуже висока, %⁴: Костьонки 1, шар 3—10; Костьонки 2—39; Костьонки 3—10; Костьонки 4, шар 2 — до 15; Костьонки 5, шар 3—15; Костьонки 10—19; Костьонки 11, шар 1a — 18; Костьонки 11, шар 3 — понад 15; Костьонки 11, північний пункт — понад 20; Костьонки 12, шар 1a — 8; Костьонки 12, шар 2—9; Костьонки 15—28; Костьонки 16—21; Костьонки 17, шар 1 — близько 9.

Велику кількість долотоподібних знарядь виявлено в комплексах стоянок афонтівської культури на Єнісеї, %⁵: Таштик I — 13,3; Таштик II — 23,2; Кокорєво II — 18,8; Кокорєво III — 8,6. Водночас симптоматично, що пам'ятки кокорєвської культури, що знаходяться в цьому ж регіоні, вміщують незначну кількість цих знарядь, %⁶: Кокорєво I — 1,5; Новосьолове VIII — 2,5.

Усі перелічені пам'ятки, як нижньодніпровські, так і донські та єнісейські, розташовуються безпосередньо на берегах річкових долин. З погляду деяких дослідників (А.Н. Рогачова, П.І. Борисковського, Є.А. Векілової й ін.) долотоподібні знаряддя слугували для обробки головним чином деревини. Підтверджено це дослідженнями Г.В. Коробкової.

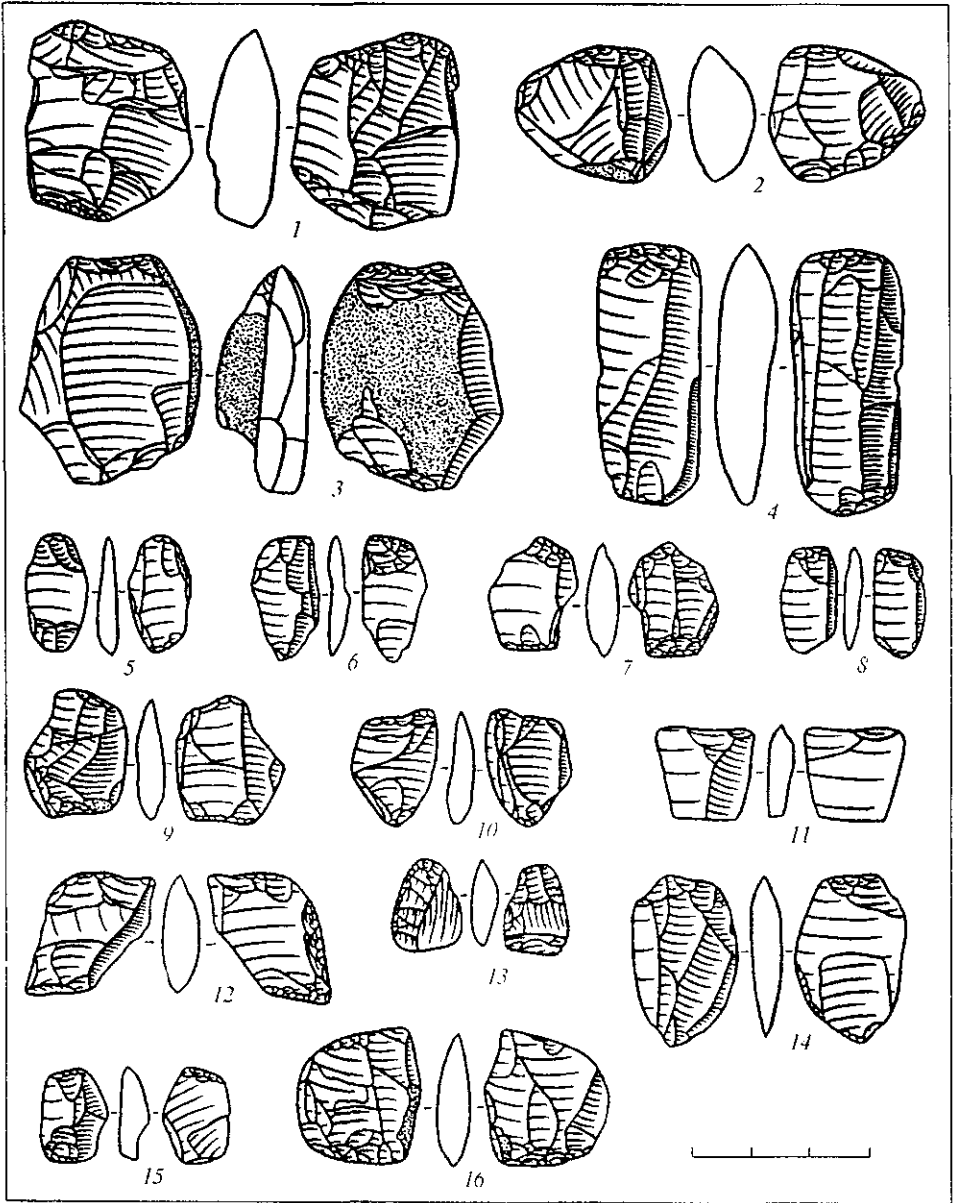

Рис. 1. Долотоподібні знаряддя Любимівки 1

Чим же можна пояснити широке використання долотоподібних знарядь саме на стоянках, розташованих уздовж берегів великих річок? На мій погляд, існувало дві причини. Перша — розповсюдження в окремі природно-кліматичні фази пізнього плейстоцену в долинах заплavnих або байрачних ділянок деревинної рослинності⁷. Друга — експлуатація або освоєння палеолітичною людиною самих великих річок. Обидва варіанти, вірогідно, можуть мати право на існування у вигляді гіпотез. При цьому і перший, і другий варіанти пояснюють різницю у відсотковому співвідношенні долотоподібних знарядь або навіть їх повну відсутність. Скоріше за все, це є відображенням кліматичних змін у системі стадіал — інтерстадіал у помірних широтах. Значна кількість цих знарядь, можливо, була зумовлена розповсюдженням деревинної рослинності в періоди потеплінь, мала ж їх кількість — майже повним зникненням рослинності в період похолодань.

Зв'язок наявності долотоподібних знарядь з річкою як водною артерією, яка була одночасно і господарсько-корисним об'єктом, і перепороною, можна пояснити виготовленням плавучих засобів. У літературі вже висловлювали думку про

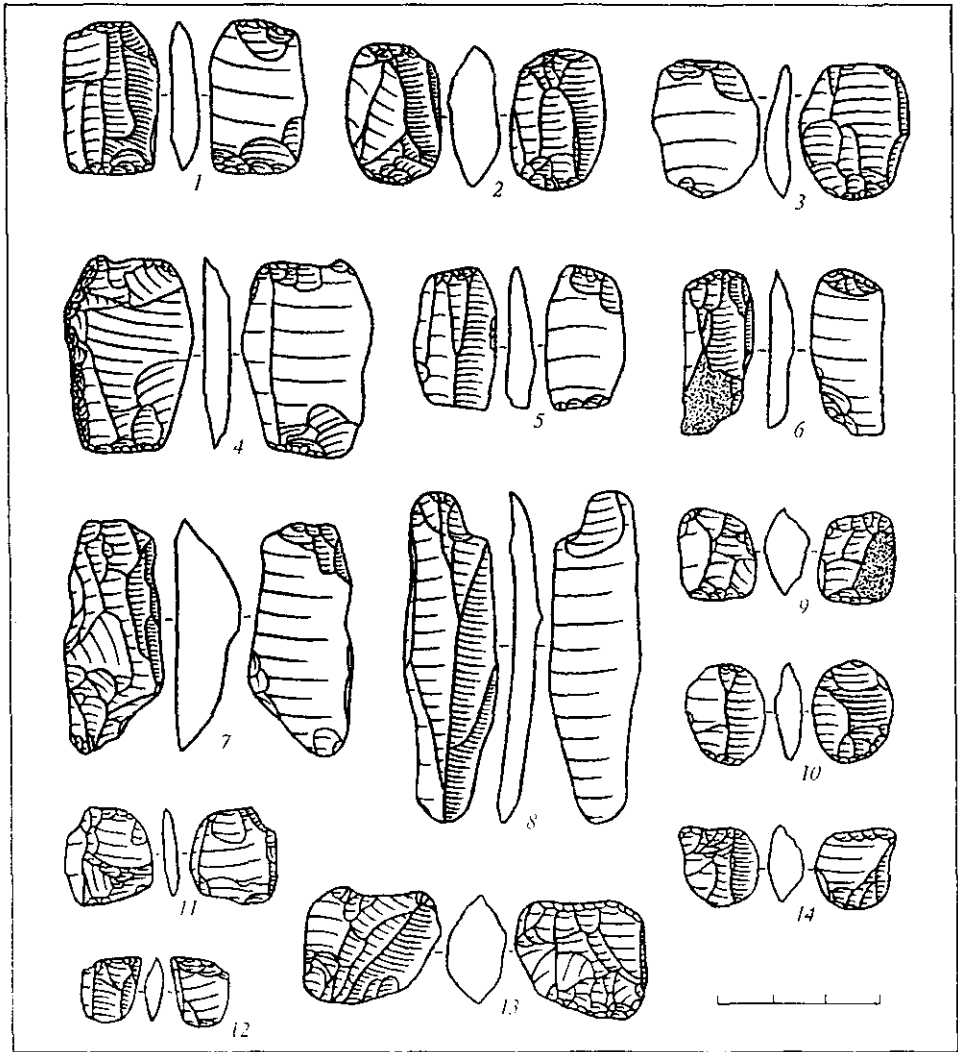

Рис. 2. Долотоподібні знаряддя Любимівки IV

використання шкіряних човнів у пізньому палеоліті для полювання на північного оленя в місцях переправ тварин ⁸. Можна припустити, що й у місцях форсування степовими стадними тваринами річок Дніпро, Дон, Єнісей відбувалося полювання з використанням плавучих засобів (у тому числі плотів, човнів-довбанок?). Проте можливе й інше пояснення — виготовлення плавучих засобів для переправ самої людини. Істотна кількість долотоподібних знарядь, вірогідно, пов'язана з весняно-літньо-осінніми стоянками, розташованими на місцях традиційних переправ, особливо в періоди потеплінь. Такими місцями, напевно, й були ділянки берегів біля сучасних сіл Любимівка, Костьонки, Кокорево.

Отже, напрошується логічний висновок, що наявність або відсутність долотоподібних знарядь — це, скоріш за все, ознака сфери культурної належності, тоді як високе або низьке їх відсоткове співвідношення з іншими категоріями знарядь, безсумнівно, характеризує господарську специфіку.

Якщо попередні висновки є правильними і зазначені пам'ятки з великою кількістю долотоподібних знарядь дійсно належать до періодів потеплінь, значущість цих висновків можна перенести ще в одну площину — використання відсоткового співвідношення для перевірки хронології пам'яток згаданих регіонів. Це потребує системи доказів через аналіз існуючих фактів. Спробуємо проаналізувати періодизацію та хронологію пам'яток зі значною кількістю долотоподібних знарядь.

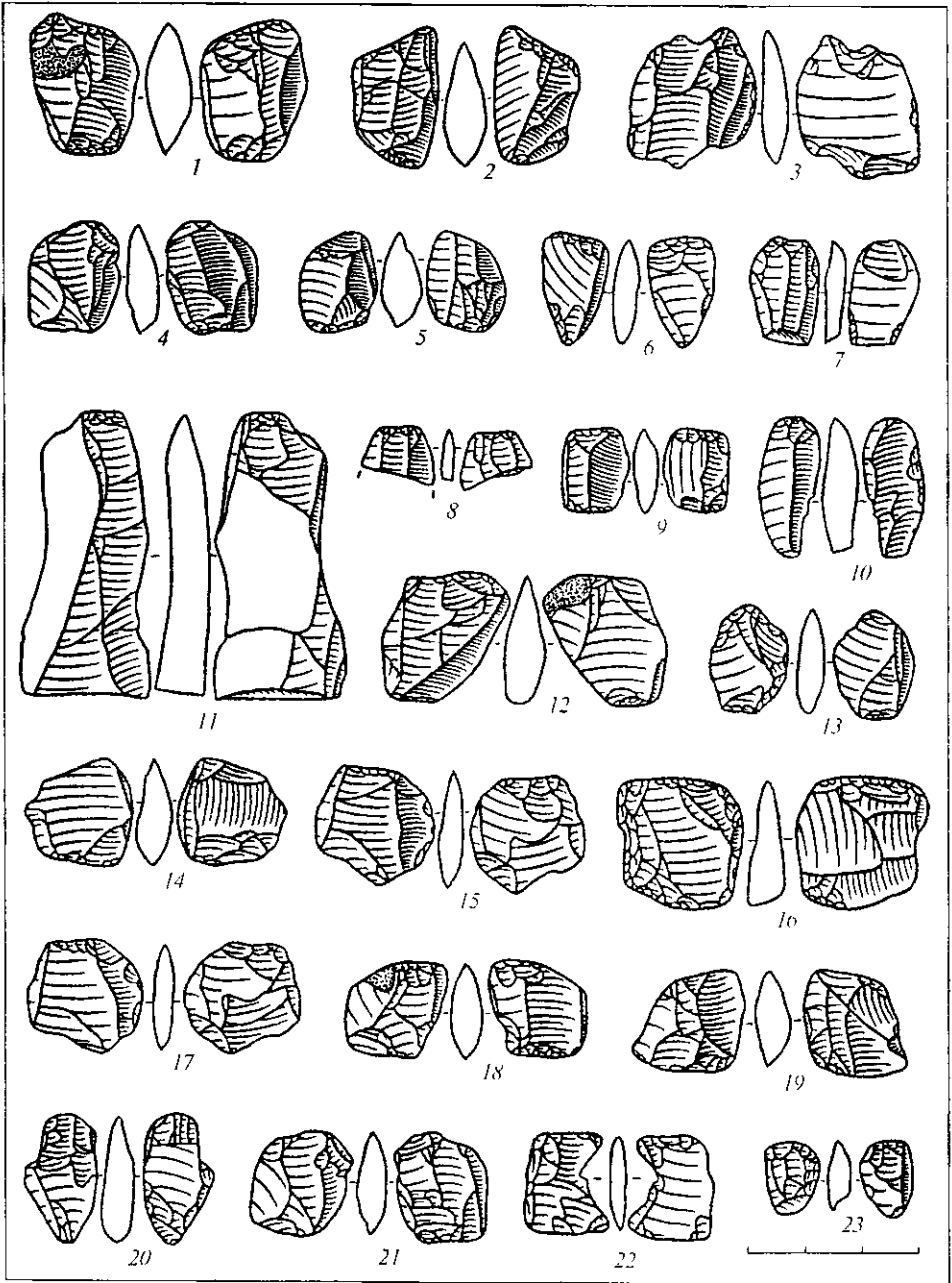

Рис. 3. Долотоподібні знаряддя Сомової балки

Унаслідок відсутності радіовуглецевих дат найменш придатними для цієї мети є пам'ятки нижньодніпровської групи. Проте в загальних рисах можна зазначити, що на підставі археологічних матеріалів місцезнаходження пам'яток Любимівка I та IV існували наприкінці ранньої пори пізнього палеоліту, період паудорфського потепління(?), Любимівка III та Сомова балка, беззаперечно, — уже в пізню пору пізнього палеоліту, тобто після піку останнього зледеніння. Підтверджується це й датуванням однокультурних пам'яток степової зони, років тому⁹: Дмитровка — 16520 ± 95 (Кі-5826); Солоне озеро IX — 13460 ± 80 (Кі-5825); Солоне озеро IXа — 14800 ± 80 (Кі-6360). Не виключено, що Любимівка III та Сомова балка належать до періодів Ляско або Белінг.

Для костьонківських пам'яток з високим вмістом долотоподібних знарядь є численні серії ізотопних дат, років тому¹⁰: Костьонки I, шар 3 — більшість

із 13 дат вкладаються у відрізок часу 25400—26200 ВР; Костьонки 11, шар 1а — більшість із 6 дат вміщуються у відрізок 14610—18700 ВР; Костьонки 11, шар 3 — 16040 ± 120, 20500 ± 300, 22760 ± 340 ВР; Костьонки 12, шар 1а — 6 дат у межах 28500—32700 років тому; Костьонки 15 — 21720 ± 570, 25700 ± 250 ВР; Костьонки 16 — 4 дати в межах 25100—28200 ВР; Костьонки 17, шар 1 — 4 дати в межах 21100—26750 ВР. Стоянки Костьонки 1 (шар 3), Костьонки 12 (шар 1а), Костьонки 15, Костьонки 16, Костьонки 17 (шар 1а) належать до періоду паудорфського потепління. Найбільш обґрунтованим періодом існування стоянки Костьонки 11 (шар 1а) є період Ляско (плюське потепління). Не виключено, що стоянка Костьонки 11 (шар 3) існувала до гмелінського короткочасного потепління.

Для пам'яток афонтівської культури долини Єнісею (із високим вмістом долотоподібних знарядь) також є стабільна колонка радіовуглецевих дат, років тому¹¹: Таштик I — 12180 ± 120, 12880 ± 130; Таштик II — 13550 ± 320; Кокорево II — 12090 ± 100, 13330 ± 100; Кокорево III — 12690 ± 140, що дає змогу зарахувати їх до стадії докорівського потепління. Пам'ятки кокорівської культури (із низьким вмістом долотоподібних знарядь) — Кокорево I, є сім дат у межах 12940—15900 ВР — належать до ньяпанської стадії похолодання.

Наведений аналіз, хоч і не абсолютно, але все ж таки підтверджує зв'язок розташованих на берегах великих річок пізньопалеолітичних пам'яток із високим вмістом долотоподібних знарядь з періодами потепління.

¹ Оленковський Н.П. Феномен pièces écaillées в позднем палеолите // Пізньопалеолітичні пам'ятки центру Північного Причорномор'я (нові матеріали) — Херсон, 1992. — С. 36—40.

² Оленковський Н.П. Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днепра. — Херсон, 1991. — 202 с.

³ Оленковський М.П. Пам'ятки доби палеоліту. Археологічна карта Нижньодніпровського регіону. — Херсон, 1992. — Вип. 1. — 64 с.; *Його ж.* Палеоліт та мезоліт Приєвпання. Проблеми епіґравету України. — Херсон, 2000. — 171 с.

⁴ Рогачев А.Н. Костенки IV — поселение древнекаменного века на Дону // МИА. — 1955. — № 45. — 164 с.; *Палеолит* Костенковско-Борщевского района на Дону. 1879—1979. — Л., 1982. — 285 с.

⁵ Абрамова З.А. Палеолит Енисея. Афонтинская культура. — Новосибирск, 1979. — 157 с.

⁶ Там же.

⁷ Грамов В.И. Палеолитическое и археологическое обоснование стратиграфии континентальных отложений четвертичного периода на территории СССР (млекопитающие, палеолит) // Тр. Ин-та геол. наук АН СССР. — 1948. — Вып. 64. — 524 с.; Лазуков Г.И. Природные условия эпохи верхнего палеолита в Костенковско-Борщевском районе // СА. — 1957. — № 3. — С. 11—23; Блюхина Н.Г. Анализ углей из палеолитических стоянок в Костенках. КСИА АН СССР. — 1964. — № 97. — С. 64—65.

⁸ *Genot Trottiau.* Late Palaeolithic Reindeer-hunting and the use of Boats // Late glacial in Central Europe culture and environment. — Wrocław, Warszawa, Krakow, Gdansk, Łódź: Wydwo Pol. Akad. Nauk, 1987. — P. 95—106.

⁹ Оленковський М.П. Пізній палеоліт Нижньодніпровського регіону у світлі радіовуглецевого датування // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження. — Одеса, 2000. — С. 185—196.

¹⁰ Синицын А.А., Праслов Н.Д. и др. Радиоуглеродная хронология верхнего палеолита Восточной Европы // Радиоуглеродная хронология палеолита Восточной Европы и Северной Азии. Проблемы и перспективы. — СПб., 1997. — Гл. 3. — С. 21—66.

¹¹ Лисицын Н.Ф., Свеженцев Ю.С. Радиоуглеродная хронология верхнего палеолита Северной Азии // Радиоуглеродная хронология палеолита Восточной Европы и Северной Азии. Проблемы и перспективы. — СПб., 1997. — Гл. 4. — С. 67—108.

Одержано 28.04.01

Н.П. Оленковський

ДОЛOTOBИДНІЕ ОРУДИЯ В РЕКОНСТРУКЦИИ НЕКОТОРЫХ АСПЕКТОВ ПОЗДНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКОГО ХОЗЯЙСТВЕННОГО УКЛАДА

В статье рассмотрена проблема наличия в комплексах позднепалеолитических памятников одной из наиболее специфических категорий кремневого инвентаря — долотовидных орудий. Подчеркивается, что распространение этих изделий — не столько показатель культурной

специфики, скільки індикатор хозяйственной необходимости в определенных экологических условиях. Высокие и очень высокие пропорции долотовидных орудий связаны с памятниками, расположенными на ограниченных участках берегов нескольких крупных рек. По мнению автора, это предполагает наличие регионов с интенсивным хозяйственным освоением и использованием водных артерий либо их преодолением, вызываемым определенным способом жизни позднепалеолитических социумов.

N.P. Olenkovsky

CHISEL – SHAPED TOOLS IN THE RECONSTRUCTION OF SOME ASPECTS OF THE LATE PALEOLITHIC ECONOMY

The paper deals with the problem of presence of the most specific type of flint implements – the chisel-like tools in the complexes of the late Paleolithic sites. The author underlines, that the distribution of these articles is not so much the index of the cultural specificity, as the indicator of the economic importance in the definite ecological conditions. High and very high proportions of the chisel-shaped tools are connected with the sites, located on the limited parts of the banks of some big rivers. The author considers, that this fact presupposes the presence of the regions with the intensive developing and usage of these waterways, or their overcoming, which was caused by the definite way of life of the late Paleolithic societies.

І.М. Гавриленко

СПИСОМЕТАЛКИ В ГОСПОДАРСТВІ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ДОБИ МЕЗОЛІТУ — ЕНЕОЛІТУ

У статті проаналізовано роль списометалок, матеріальним свідченням використання яких є знахідки кам'яних човників у господарстві археологічних культур доби мезоліту — енеоліту степової та лісостепової зон України.

Населення євразійських та афразійських степів із мезоліту і до початку енеоліту для використання списометалок застосовувало так звані човники. Існують вагомі підстави вважати їх важками списометалок, подібними до північноамериканських «atlatl weights»¹ (рисунок). Відомо, що списометалка була ефективним в умовах відкритих ландшафтів різновидом мисливського озброєння, її застосовували насамперед під час полювання на крупних копитних тварин. Розглянемо природне оточення, дані про господарство та комплекс мисливського озброєння тих археологічних культур, де відомі знахідки човників, щоб з'ясувати, яку роль тут могли відігравати списометалки.

На території України перші човники відомі зі стоянок кукрецької культури (Ігрень 8, Кам'яна Могила, о-в Сурський VІІІ) і трапляються в матеріалах спільнот, пов'язаних із Кукреком генетично або через контакти (з ним самим чи з його культурними спадкоємцями). Серед мезолітичних — це донецька культура (Райгородок), серед неолітичних, крім сурської, у великій кількості човники відомі в матеріалах надпорізької культури. На поселеннях інших, киево-черкаської та донецької, локальних груп дніпро-донецької етнокультурної спільноти (ДДС) човників знайдено менше. Поодинокі їх зразки відомі в неоліті Степового Криму (повідомлення О.О. Яневича) та на пам'ятках буго-дністровської культури (Новорозанівка 2, Ясинове в Україні; Сороки 2, ш. 3 у Молдові).

Кукрецька спільнота сформувалася в причорноморських та приазовських степах між Кримськими горами на півдні та нижніми течіями Південного Бугу і Дніпра

© І.М. ГАВРИЛЕНКО, 2002